

■ Тема 1 ■ ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

Знання елементів теорії літератури допоможе вам не тільки якісно скласти ЗНО, а й глибше розуміти художній твір, виробити обґрунтовану думку про прочитане, героїв твору і таким чином збагачувати свій культурний світ. Ці знання мають не короткострокове застосування, а є універсальним засобом пізнання літератури, культури, самовдосконалення.

«Теорія літератури» – базовий розділ для усіх тем, тому його слід не тільки опанувати як «тематичну одиницю», а й повертатися до необхідних по-

нять під час опрацювання кожного твору, визначаючи його окремі особливості (жанр, тема, ідея, система художніх засобів тощо).

Слід зауважити, що завдання, що мають на меті перевірити засвоєння літературознавчих понять можуть формулюватися на базі інших текстів, **невнесених до програми ЗНО**, оскільки знання з теорії літератури є універсальними й абітурієнт має вміти визначати, наприклад, художні особливості чи художні засоби у будь-якому тексті.

Опорні поняття теми

Аналіз твору	Хорей	Переносне значення слів
Автор твору	Дактиль	Синоніми
Тема	Амфібрахій	Антоніми
Ідея	Анапест	Омоніми
Проблема (проблематика)	Пірихій	Загальноновживані слова
Мотив ліричного твору	Стопа	Розмовна лексика
Історична основа твору	Драма	Професійна лексика
Літературний рід	Комедія	Діалектизми
Літературний жанр	Трагедія	Емоційно забарвлена лексика
Епос	Трагікомедія	Фразеологізми
Лірика	Сюжет	Застарілі слова
Ліро-епос	Експозиція	Історизми
Драма	Пролог	Архаїзми
Новела	Зав'язка	Неологізми
Притча	Розвиток дії (перипетії)	Слова іншомовного походження
Оповідання	Кульмінація	Тропи
Повість	Розв'язка	Епітети (постійні епітети)
Роман	Епілог	Порівняння
Роман-епос	Позасюжетні елементи	Метафора
Вірш	Заголовок	Уособлення
Елегія	Присвята	Персоніфікація
Гімн	Епіграф (мотто)	Алегорія
Сонет	Авторські відступи	Метонімія
Лірика філософська	Вставні епізоди	Синекдоха
Лірика патріотична	Композиція твору	Гіпербола
Лірика громадянська	Роздум	Оксиморон
Лірика інтимна	Розповідь	Символ
Лірика пейзажна	Опис	Синтаксичні засоби твору
Балада	Літературний герой (образ)	Риторичні фігури (риторичне звертання, риторичне питання)
Дума	Ліричний герой	Інверсія
Поема	Прототип	Тавтологія
Роман у віршах	Мовні засоби твору	Анафора
Мова прозова	Евфонія	Антитеза
Мова віршована	Асонанс	Засоби комічного
Системи віршування	Алітерація	Гумор
Силабічне (складове) віршування	Дисонанс	Іронія
Тонічний вірш	Звукослідування	Сатира
Силабо-тонічне віршування	Лексичні засоби твору	Сарказм
Віршовий розмір	Однозначні слова	Гротеск
Ямб	Багатозначні слова	

Аналіз твору – глибокий процес, який вимагає певних знань і навичок. Дуже важливо не просто «технічно» визначати той чи інший літературознавчий аспект твору, а бачити їх тісний взаємозв'язок, що допоможе глибоко зрозуміти задум автора, сприймати твір як мистецько-культурну цінність. Тому подаємо орієнтовну схему такого аналізу з коментуванням літературознавчих понять.

АНАЛІЗ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ (Узагальнена схема з коментарями)

1. Автор і назва твору

Знання назви твору та імені його автора є елементарними вимогами до учня у курсі вивчення української літератури. Проте навіть початковий рівень знань знаходить своє місце серед завдань ЗНО. Для перевірки цього рівня можна сформулювати тестові завдання на зразок:

Автором поеми «Мойсей» є

- А І. Котляревський
- Б Ліна Костенко
- В П. Куліш
- Г І. Франко
- Д Ю. Яновський

Перу Т. Шевченка НЕ НАЛЕЖИТЬ твір

- А «Катерина»
- Б «Кавказ»
- В «Заповіт»
- Г «Чорна рада»
- Д «І мертвим, і живим, і ненарожденним...»

Отже, ланцюжок «автор – назва твору» може допомогти легко заробити певні бали під час ЗНО.

2. Тема, ідея, проблема, мотиви твору

Ці поняття – одні з основних у системі аналізу художнього твору.

Тема – коло подій, життєвих явищ, змальованих, представлених у творі в органічному зв'язку з проблемою, яка з них постає і потребує осмислення.

Літературні твори охоплюють дуже широкий тематичний спектр. Разом з тим багато творів письменники присвячують і якійсь певній темі: захист Батьківщини, кохання, інші загальнолюдські цінності... Так, тематично спорідненими є поезії А. Малишка «Пісня про рушник» та «Два кольори» Д. Павличка, спільним мотивом (темою) яких є материнська любов.

Щоб визначити тему твору, слід, прочитавши його, відповісти на питання: «Про що цей твір?» Часто трапляється, що твір присвячено кільком темам, і тоді ми говоримо про **тематику художнього твору**.

Одна й та сама тема може порушити різні **проблеми** – основні питання життя, що цікавлять письменника. Так, тема зображення міщанства й українізації в Україні у 20-ті роки ХХ ст. в комедії «Мина Мазайло» М. Куліша порушує проблеми існування рідної мови, батьків і дітей, комплексу меншовартості, що виявляються в поведінці героїв. Сукупність проблем окремого твору складає його **проблематику**. А говорячи про того чи того письменника, ми можемо визначити загальну проблематику його творчості.

Під час розгляду ліричного твору ми говоримо про мотиви, які у ньому звучать. **Мотив** – поняття, яке можна ототожнювати з темою ліричного твору чи його сюжетом (мотив жертвності, зради коханого, розлуки з рідним краєм тощо).

Ідея – емоційно-інтелектуальна, пафосна спрямованість художнього твору. Щоб визначити ідею твору, слід з'ясувати, для чого цей твір був написаний, яку мету ставив автор перед собою, пишучи його. Дати відповідь на це питання допоможе визначення головної думки твору, яка зазвичай виражається в якійсь частині твору чи вкладена в уста одного з героїв. Тому, читаючи та опрацьовуючи художній текст, шукайте цитати, які містять у собі цю головну думку, і на її основі спробуйте самостійно сформулювати ідею твору.

3. Жанр твору

Літературний жанр – це форма, у якій проявляються основні **роди літератури**: епос, лірика, драма.

1) ЕПОС

Для **епічного** (розповідного) роду властиве об'єктивне зображення людини у взаємодії з іншими людьми, явищами. Основними жанровими формами епосу є нарис, новела, притча, оповідання (малі форми), повість (середня форма), роман, роман-епопея (великі форми).

Новела – невеликий за обсягом прозовий епічний твір про незвичайну життєву подію з несподіваним фіналом, сконденсованою та яскраво вималюваною дією.

Притча – невеликий прозовий твір, що містить повчання в алегоричній формі; притча споріднена